

Asia: VN/1227/2024

Hallituksen esitys jatkuvan oppimisen digitaalista palvelukokonaisuutta koskevaksi lainsäädännöksi

Osaamistiedot

Onko ehdotettu laki valtakunnallisesta jatkuvan oppimisen osaamistietovarannosta selkeä? Jos ei, mikä siinä on epäselvää?

Laki on monelta osin selkeä. Näkövammaisten liitto esittää lakiin liittyviä epäselvyyksiä ja muita huomioita myöhemmin tässä lausunnossa.

Onko teillä huomioita osaamistietojen hyödyntämismahdollisuuksista ja reunaehdoista pykälissä 7 ja 8?

Ei huomioita.

Muita huomioita ehdotetusta osaamistietovarantoa koskevasta sääntelystä?

Digitaalinen saavutettavuus ja käytettävyys

Esitys on monelta osin kannatettava. On välttämätöntä, että osaamispolku on tosiasiallisesti kaikkien halukkaiden käytettävissä. Tämä edellyttää, että sen digitaalinen saavutettavuus ja käytettävyys näkövammaisten käyttämällä apuvälineillä (ruudunlukuohjelma ja suurennusohjelma) varmistetaan alusta lähtien. Osaamispolun tulee olla saavutettava ja käytettävä jokaisen käyttäjän näkökulmasta, mukaan lukien ammatilliset. Näkövammaisen voi olla kuka tahansa, myös Osaamispolkua työssään käyttävä ammattilainen tai sitä kehittävä ammattilainen.

Esityksessä ei ole mainintaa siitä, millä tavoin tietovarantoa käyttävän Osaamis-polku-palvelun kehittämisestä vastaavat tahot tekevät yhteistyötä ja osallistavat järjestelmän toteutukseen sidosryhmät ja yhteistyötahot. Näkövammaisten liitto pitää välttämättömänä, että palvelun kehittämisestä vastaavia tahoja veloitetaan sidosryhmäyhteistyöhön palvelun digitaalisen saavutettavuuden ja käytettävyyden varmistamiseksi. Ellei tätä tehdä, on riskinä, että palvelusta tulee näkövammaisille saavuttamaton.

Tekoälyn käyttöön liittyvät riskit näkövammaisten ja kuulonäkövammaisten näkökulmasta

Luvussa 4.2.3.1 käsitellään vaikutuksia yksilöiden urasuunnitteluun. Luvussa todetaan, että valtioneuvoston vuonna 2021 julkaisemassa selvityksessä on nostettu esiin, että uravalintojen tekemisessä merkittävä ongelma on potentiaalisesti relevantin informaation määrä, jota voidaan rajoittaa kolmivaiheisella prosessilla. Prosessin ensimmäisessä vaiheessa on kyse potentiaalisten uravaihtoehtojen esiselauksesta, jossa tunnistettaisiin yksilön mieltymysten perusteella pieni ja siten hallittava joukko lupaavia vaihtoehtoja. Esityksen mukaan Osaamispolku-palvelu auttaisi yksilöä tässä ensimmäisessä vaiheessa tarjoamalla yksilölle räätälöityjä vaihtoehtoja koulutuksista ja ammateista.

Esityksen mukaan valintojen tekemistä on mahdollista tukea tietojärjestelmillä sekä tekoälypohjaisilla analyysivälineillä. Yllä mainittua prosessin ensimmäistä vaihetta Osaamispolku tukisi tekoälyä hyödyntäen. Tästä säädetään lain valtakunnallisesta jatkuvan oppimisen osaamistietovarannosta 2 pykälän 4 momentissa. Momentin mukaan yksilö voisi valitsemiensa rajausten tai osaamisprofiilinsa tietojen perusteella saada palvelussa ehdotuksia koulutus- ja uravaihtoehtoista. Ehdotusten antamisessa käytettäisiin automaattista profilointia sekä tekoälyä.

Näkövammaisten liitto suhtautuu varauksella tekoälyn hyödyntämiseen ja ennen kaikkea sen osaamiseen tilanteissa, joissa näkövammaisen tai kuulonäkövammaisen ihminen etsii tietoja Osaamispolusta. Luvussa 4.2.3.2 käsitellään vaikutuksia eri väestöryhmiin. Luvussa todetaan, että syrjiviä käytäntöjä ja vinoutumia voi yleisesti liittyä myös profilointiin ja tekoälyn toimintaan. On Todellinen riski, että tekoälyn ohjaamana järjestelmä lähtee painottamaan liaksi vammaa, terveydentilaa tai sairautta opintoihin tai työelämään ohjauksessa. Tällöin riskinä on, että näkövammaisen tai kuulonäkövammaisen ihminen saa Osaamispolusta vain rajallisen määrän vaihtoehtoja, joissa tekoäly on painottanut vammaa eikä suinkaan ihmisen kiinnostusta, osaamista, kokemusta, valmiuksia ja muita seikkoja.

Järjestelmä ei myöskään saa sulkea näkövammaisilta tai kuulonäkövammaisilta automaattisesti pois mahdollisia työsuhteita, rekrytointikanavia, opintosuuntia, tutkintoja tai opiskelumahdollisuuksia. Järjestelmän tulee ottaa huomioon myös kohtuulliset mukautukset ja yhdenvertaisuuslain velvoite niiden toteuttamiseen. On vaarana, että järjestelmästä tulee syrjivä eikä näkövammaisen tai kuulonäkövammaisen voi käyttää sitä yhdenvertaisesti vammattomien kanssa. Näkövammaisten liitto edellyttää, että tämä todellinen riski otetaan kehitystyössä vakavasti ja varmistetaan, ettei riski toteudu.

Näkövammaiset nuoret ja opinto-ohjaus

Luvussa 4.2.3.2 käsitellään vaikutuksia eri väestöryhmiin. Siinä on käsitelty YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevaa yleissopimusta ja YK:n lasten oikeuksien sopimusta. YK:n lasten oikeuksien sopimuksen kohdalla todetaan, että merkitystä on sillä, millaista ohjausta ja keskustelutukea lapsi saa Osaamispolku-palvelua käyttäessään esimerkiksi koulun opinto-ohjaajalta. YK:n vammaissopimuksen kohdalla mainitaan syrjivien käytäntöjen välttäminen ja riittävän ohjauksen tarjoaminen vanhemmille ja esimerkiksi opinto-ohjaajille. Näkövammaisten nuorten jatko-opiskeluvalinnoissa ja urasuunnitelmissa yksi keskeinen taho on opinto-ohjaaja ja hänen

osaamisensa. Opinto-ohjaajalla tulee olla tietoa ja tahtoa ohjata näkövammaista nuorta nuoren omien kiinnostusten ja valmiuksien suuntaan eikä suuntaan, jonka opinto-ohjaaja kokee helpoksi. Työnsä tukena opinto-ohjaajat voivat käyttää Näkövammaisten liitossa olevaa näkövammaisten koulutuksen ja työllisyyden asiantuntemusta.

2 § Osaamisprofiilin sisältö ja tarkoitus

Lain valtakunnallisesta jatkuvan oppimisen osaamistietovarannosta 2 pykälässä säädetään osaamisprofiilin sisällöstä ja tarkoituksesta. Pykälän 1 momentin perustelujen mukaan tarkoituksena on, että Osaamispolku-palvelua voi käyttää myös tunnistautumatta palveluun. Tämä on kannatettavaa. On aiheellista harkita, tulisiko mahdollisuus anonyymiin käyttöön lisätä myös pykälätasolle, jotta se toteutuu myös käytännössä.

Pykälän 2 momentissa säädetään osaamisprofiilin sisältämistä tiedoista. On kannatettavaa ja välttämätöntä, että lähtökohtana on, että ihminen päättää itse, mitä tietoja hän antaa profiiliinsa osaamisestaan ja sen kehittämisestä.

Näkövammaisilla ja kuulonäkövammaisilla tulee olla itsellään oikeus päättää järjestelmään antamiensa vammaan liittyvien tietojen käytöstä. On myös välttämätöntä, että heillä on mahdollisuus omien terveydentilaa tai vammaa koskevien tietojensa peittämiseen tai kätkemiseen. Tämä on tärkeää liian helposti piiloon jäävän syrjinnän estämiseksi.

Näkövammaisten liitto pitää tärkeänä, että näkövammaisten ihmisten koulutuksesta ja työllisyydestä on olemassa tilastotietoa. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen ylläpitämä näkövammarekisteri on tällä hetkellä ainutlaatuinen taho, sillä se laatii tilastoja muun muassa näkövammaisten koulutustasosta, työllisyydestä ja muusta sosiaaliseen asemaan liittyvästä seikasta. Näitä tietoja kerätessä on huolehdittava tietosuojasta ja varmistettava, että henkilökohtaisia tietoja säilytetään turvallisesti, eivätkä ne päädy väärin käsiin. Tilastokäytön osalta tiedot tulee ehdottomasti anonymisoida. Käyttäjille tulee kertoa selkeästi, mitä tietoja kerätään ja mihin niitä käytetään. Käytettävän suostumuslomakkeen ja sen lisätietojen tulee olla saavutettava ja käytettävä näkövammaisten käyttämillä apuvälineillä (ruudunlukuohjelma ja suurennusohjelma).

Näkövammaisten liitto pitää välttämättömänä, että näkövammaisilla ja kuulonäkövammaisilla on pääsy järjestelmään tutkimaan heistä tallennettuja tietoja sekä tekoälyn tiedoista tekemiä tulkintoja, yhteenvetoja, suosituksia ja muita vastaavia. Lisäksi näkövammaisilla ja kuulonäkövammaisilla tulee olla mahdollisuus arvioida, miten tekoäly arvioi ja käyttää tietoja heidän terveydentilastaan ja vammastaan.

Koulutustarjonnan tiedot

Onko opinto- ja tutkintorekisterilakiin ehdotettu luku jatkuvan oppimisen koulutustarjonnan tietovarannosta selkeä? Jos ei, mikä siinä on epäselvää?

Ei huomioita.

Onko palveluun sisällytettävä, pykälien 22 b ja 22 c mukainen koulutustarjonta tarkoituksenmukainen?

Ei huomioita.

Muita huomioita ehdotetusta koulutustarjonnan tietovarantoa koskevasta sääntelystä?

Ei huomioita.

Muita huomioita

Muita huomioita hallituksen esityksen luonnoksesta:

Näkövammaisten liitto ihmettelee lausuntopyynnön jakelua. Jakelussa on vain yksi vammaisjärjestö (Vammaisfoorumi ry). Muut jakelussa olevat järjestöt tai säätiöt eivät ole YK:n vammaissopimuksen mukaisia vammaisjärjestöjä. Osaamispolku ja siihen liittyvä lainsäädäntö koskee kaikkia ihmisiä, myös vammaisia ihmisiä. Tämän vuoksi olisi ollut perusteltua lähettää lausuntopyyntö laajasti eri vammaisjärjestöille. YK:n vammaissopimuksen 4 artiklan 3 kohta sisältää vahvan osallistamisvelvoitteen. Osallistamisvelvoite ei täyty sillä, että lausuntopyyntö on kaikkien nähtävillä lausuntopalvelussa.

Kokko Sari
Näkövammaisten liitto ry